

HATT-I MÜDAFAA İLE SATH-I MÜDAFAA ARASINDA ANKARA'NIN TERKİ MESELESİ VE AMERİKAN BASININA YANSIMASI

BETWEEN LINE DEFENCE AND AREA DEFENCE:
THE ISSUE OF ANKARA'S ABANDONMENT AND ITS
REFLECTION IN THE AMERICAN PRESS

Engin Çağdaş BULUT

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
enginbulut@trabzon.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 25 Temmuz 2023
Kabul edildiği tarih: 11 Aralık 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 25 July 2023
Date accepted: 11 December 2023
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Ankara; Kayseri; TBMM; Milli
Mücadele; Kütahya-Eskişehir
Muharebeleri; Sakarya Meydan
Muharebesi

Keywords

Ankara; Kayseri; TGNA; National
Struggle; Kütahya-Eskişehir Battles;
Sakarya Pitched Battle

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.21

Öz

I.Dünya Savaşı sonrasında Türk Milli Mücadelesi başladığı ilk günden beri büyük zorluklar içerisinde sürmüştür. Mücadelenin merkezi, Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur. Anadolu'nun ortasında bulunan bu bozkır kenti Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra büyük bir tehlikeyle karşılaşmıştır. Bu muharebelerde Afyon, Kütahya ve Eskişehir kaybedilmiş, Yunan kuvvetlerinin Ankara'ya doğru ilerleme ihtimali belirmişti. Bu tehlike karşısında Türk Hükümeti meclisin Ankara'dan başka bir yere nakline karar vermiştir. Böylece Ankaralılar arasında bir panik ortaya çıkmış ve göç hareketleri hızlanmıştır. Her ne kadar Amerikan basınında taşınacak yer Sivas olarak ilan edilse de Türk kaynaklarında bu şehrin Kayseri olduğu en başından beri kesin olarak belirlenmişti. Fakat TBMM üyelerinin direnişiyle karşılaşan bu karar, sadece aileler, arşivler ve ağırlıkların gönderilmesi şeklinde güncellenmiştir. Bir çok mebus savaştan geri çekilmek istemediği için meclisin Ankara'da kalması sağlanmıştır. Sakarya'nın gerisine çekilen Türk ordusunun akibeti Ağustos ayı sonlarına doğru yeniden zor duruma düşmüştür. Bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından ikinci kez Ankara'dan nakil kararı verilmiş ancak bu karar uygulanmadan Sakarya'da Türklerin zaferi kesinleşmiştir. Türklerin taarruza kalkıp ilerlemesiyle birlikte TBMM'nin nakli tartışmaları uzun süreliğine sona ermiştir. Bu süreç boyunca Ankara'da ve Kayseri'de birçok hazırlık yapılmıştır. Bu çalışmada çeşitli arşiv belgeleri, hatıratlar, Amerikan gazeteleri, resmi yayınlar ve diğer kaynaklar ışığında Ankara'nın nakli tartışmaları, yapılan hazırlıklar ve Ankara'daki durum ele alınmıştır.

Abstract

After World War I, the Turkish National Struggle has continued under great difficulties since the first day it started. The centre of the struggle was the Grand National Assembly of Turkey opened in Ankara. This steppe city in the centre of Anatolia faced a great danger after the Kütahya-Eskişehir Battles. In these battles, Afyon, Kütahya and Eskişehir were lost and there was a possibility that Greek forces might advance towards Ankara. Faced with this danger, the Turkish Government decided to transfer the Parliament from Ankara to another place. Thus, a panic emerged among the people of Ankara and migration movements accelerated. Although the American press had announced Sivas as the place to be moved to, Turkish sources had identified the city as Kayseri from the very beginning. However, this decision was met with resistance from members of the Turkish Grand National Assembly, and the decision was revised to send only families, archives and weights. As many members of parliament were unwilling to withdraw without a fight, the Assembly was allowed to remain in Ankara. Towards the end of August, the fate of the Turkish army, which had retreated behind Sakarya, was again in a difficult situation. Mustafa Kemal Pasha personally decided to transfer the Turkish Parliament from Ankara for the second time, but before this decision could be implemented, the Turkish victory at Sakarya was finalized. With the Turkish offensive and advance, the debate on the transfer of the Grand National Assembly of Turkey ended for a long time. Throughout this process, many preparations were made in Ankara and Kayseri. This study analyses the discussions on the transfer of Ankara, the preparations made and the situation in Ankara in the light of various archival documents, memoirs, American newspapers, official publications and other sources.

Giriş

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Birinci Dünya Savaşından yenik olarak ayrılmıştır. Bu mütarekenin 7. ve 24. maddeleri İtilaf devletlerine karşı Osmanlı topraklarını işgale açık hâle getirmiş ve ülkeyi askeri açıdan savunulamaz bir duruma sokmuştur (Erim, 1953, s. 519-524). İtilaf devletlerinden birisi olan Yunanistan da diğer büyük devletlerin desteğiyle önce Batı Trakya'ya birliklerini sokmuş daha sonra da Ege kıyılarını ele geçirme planını uygulamaya koymuştur. Mütareke'nin 7. maddesi bahane edilerek İzmir'e çıkan Yunan askerleri, bu tarihten sonra Türk halkına uyguladıkları zulüm, katliam ve göçe zorlama politikaları ile gündeme gelmiştir (Gökçen, 2016, s. 92). 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile başlayan Yunan ilerleyişi ilk başta yerel çeteler tarafından karşılanmış daha sonra Kuvâ-yı Milliye birlikleri oluşturulmuştur. Albay Şefik Bey'in 23 Mayıs 1919'da hazırladığı raporda yer alan Kuvâ-yı Milliye fikri (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1994, s. 61-62) ile Osmanlı'dan kalan birlikler, milis güçler ve çetelerin¹ oluşturduğu düzensiz askeri kıtalar ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak verdiği 16 Kasım 1919 tarihli talimatta milli kuvvetlerin teşkilatlandırılması istenmişti (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1999, s. 31-34). Gediz Taarruzu esnasında ortaya çıkan başarısızlık üzerine düzenli orduya geçme düşüncesi ortaya çıkmış ve bunun ilk aşaması 8 Kasım 1920'de Batı Cephesi'nin ikiye ayrılmasıyla gerçekleşmiştir (Yaman, 1990, s. 394-395). Bu tarihten sonraki savaşlar düzenli ordu denebilecek birlikler tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylece TBMM Hükûmetinin başında olduğu bir Türk ordusu ortaya çıkmıştır.

6-11 Ocak 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Birinci İnönü ve 23 Mart-1 Nisan 1921 tarihleri arasında gerçekleşen İkinci İnönü savaşlarında Yunan ilerleyişi durdurulmuştur. Bilecik ve Eskişehir arasındaki İnönü mevkiinde gerçekleşen savaşlarda alınan zaferler sonrası Temmuz'da başlayacak Kütahya-Eskişehir Muharebelerine kadar cephede kısmen sükûnet hakim olmuştur. Bu esnada Türk orduları Eskişehir, Eskişehir'in kuzeybatısındaki İnönü ve Kütahya-Altıntaş civarında mevzilenmiş haldeydi. Ayrıca Afyon, Geyve ve Menderes bölgelerinde de çeşitli birlikler bulunuyordu. 10 Temmuz 1921'deki Yunan genel taarruzu ile 15 gün süren Kütahya-Eskişehir Muharebeleri başlamıştır. Türk ordularının Sakarya'nın doğusuna geri çekilmesiyle sonuçlanan yenilginin sebepleri Mustafa

¹ Bu çetelerin yüzde doksanı Birinci Dünya Savaşı'ndan silahlarıyla birlikte firar eden kimselerdi (Aydemir, 1993, s. 67).

Kemal Paşa tarafından Yunan kuvvetlerinin teçhizat ve sayı açısından daha üstün olmasına bağlanmıştır (Gazi Mustafa Kemal, 2020, s. 870-871). Yunanlıların Eskişehir'i işgali cepheyi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) bulunduğu Ankara'ya yaklaştırmıştır. Bu durum Ankara için yeni kararlar alınmasını gündeme getirmiştir. Ankara'daki meclisin Kayseri'ye taşınması kararı da bunlardan birisidir.

Ankara'daki TBMM'nin taşınması fikri ilk kez 1 Eylül 1920'de Sivas'a taşınması olarak ortaya çıkmıştır. Ali Fuat Paşa'nın aktardığına göre hiçbir siyasi ve askeri sebebin olmadığı bir anda Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekili İsmet Paşa tarafından meclisin nakli meselesi ortaya atılmıştı. O tarihlerde Batı Cephesi Kumandanı olan Ali Fuat Paşa'ya çekilen telgrafta; meclisin ve merkezi hükümetin Sivas'a nakline karar verildiği, nakliye vasıtalarının temin ve tanziminin tamamlanmasıyla birkaç gün içinde naklin gerçekleşeceği bildirilmiştir. Yine aynı telgrafta terke mecbur kalınan arazideki nakliye vasıtalarının geri bölgeleri gönderilmesine oldukça önem verildiği, demiryolu hattının düşmanın takibini önlemek için tahrip edilmesi gerektiği de eklenmiştir. Ali Fuat Paşa tarafından bu telgrafa verilen cevapta; ordunun manevra yaptığı ve durumun hâlâ emniyetli olduğu sırada Ankara'daki hükümetin naklinin Anadolu'yu, Batı Cephesi kıtaatını ve harekâtını alt üst edeceği ileri sürülmüştür. Dolayısıyla nakil kararından katıyen vazgeçilmesi istenmiş ve Ankara'nın tahliyesinin ancak Eskişehir'in kaybedilmesi ile mevzubahis olacağı vurgulanmıştır. Bunun üzerine İsmet Paşa yeniden bir telgraf göndererek Ankara'nın boşaltılması kararının kesin olmadığını fakat Eskişehir'in işgal edileceği dönemde yapılmasının daha büyük olumsuz sonuçlara neden olacağını söylemiştir. Bu nedenle düşman durağan vaziyette iken hazırlıkların yapılmasını ve ordunun en kuvvetli olduğu anda bu işlemin gerçekleştirilmesi gerektiğini aktarmıştır (Cebesoy, 2010, s. 540-541). Fakat daha sonra meclisin taşınması kararından vazgeçilmiştir. Meclis'in nakledilmesi düşüncesi ikinci kez bu çalışmanın konusu olan Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde alınan yenilgilerin ardından ortaya çıkmıştır. Sonuncu nakil tartışmaları ise Lozan Konferansı öncesinde 1922 yılında vuku bulmuştur².

Literatürde Ankara'nın nakli meselesinde faydalanılacak iki önemli eser bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi süreci TBMM'deki nakil karşıtı muhalefetin başını çeken Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey'i odak alarak inceleyen Emruhan Yalçın'ın çalışmasıdır. "Meclis'in Kayseri'ye Nakli Tartışmaları

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İleri, T. (2021). Lozan Konferansı Öncesinde Tbm'nin Ankara Dışına Taşınmasına İlişkin Meclis'te Yapılan Tartışmalar. *Atatürk Yolu Dergisi*, 69, 328-342.

ve Mustafa Durak (Sakarya) Bey” isimli bu eserde daha çok biyografik veriler verilmekte ve mesele çoğunlukla meclis tartışmaları üzerinden değerlendirilmektedir. İkinci eser ise Ulvi Ufuk Tosun’un “Millî Mücadele Dönemi’nde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Bunları Çözme Kararlılığı” başlıklı makalesidir. Bu eserde de bir alt başlık ayrılan nakil konusu daha çok meclis kayıtları ve hatıratlardan faydalanılarak hazırlanmıştır. Bahsi geçen bu iki eserden farklı olarak bu çalışmada geniş bir hatırat kullanımıyla olay bizzat yaşayanların gözünden aktarılmaya çalışılmış, yabancı ülkelerin nakil meselesine yaklaşımı literature özgün bir bilgi olarak katılmıştır. Çalışmanın amacı TBMM’nin nakli meselesini sadece askeri ya da siyasi bir karar olmaktan çıkarıp dönemin sosyo-ekonomik şartlarının yansımaları da doğru okumaktır. Bu amaçla da Ankara ve Kayseri’de yaşananlara yer verilmiş cephe gerisindeki durum bizzat Millî Mücadele’nin merkezi üzerinden incelenmiştir.

KÜTAHYA-ESKİŞEHİR SAVAŞLARI SONRASI TBMM’NİN NAKLİ TARTIŞMALARI

Yunanlılar, Kütahya-Eskişehir cephesindeki zaferlerinden sonra Ankara’ya kadar ilerleme planları yapmaya başlamış, hatta İngilizlere Ankara’da randevu verecek kadar kendilerinden emin bir tavra bürünmüştür. Zira Yunanlılara göre Ankara’nın alınması Anadolu savaşının başarıyla bitirilmesini sağlayacaktı (Miralay Mehmet Arif Bey, 1987, s. 76; Kinross, 2014, s. 326). Ankara’nın maddi olmaktan çok manevi kudretinin eriştiği merteye buranın terkinin ne derece büyük bir hayal kırıklığı yaratacağının da ipuçlarını veriyordu. Yunan kuvvetlerinin Ankara’ya doğru ilerlemesi ile Haymana ve Polatlı taraflarından gelen top sesleri şehrin sokaklarında duyulur hâle gelmişti (Şapolyo, 1958, s. 421; Aydemir, 1993, s. 480; İnan, 2009, s. 148). Yabancı basında Yunanlıların Ağustos ayında Ankara’da olmasının beklendiği haberleri vardı (“Turks Quitting Ismid Area; Rout Seems Compete”, 1921, s. 4). Amerikan basınına göre Kütahya-Eskişehir savaşlarındaki yenilgiden sonra Türk ordusundan kalanları ele geçirmek ve Ankara’nın zaptı için çalışan Yunan ordusu operasyonlarının son aşamasına gelmişti. Saldırının başlamasına 48 saat kala Yunan kuvvetleri tarafında her şey hazırlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa ise ordudan geriye kalanları yeniden düzenlemiş ve bu düzenlemeden sonra Türk ordusunun sayısının 45 bin civarında olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca Türk askerlerinin erzak ve cephanesinin sıkıntısı çektiği, top sayısının da 80-90’ı geçmediği belirtilmiştir. Gazetede Yunanlıların herhangi bir başarı ihtimali bulunmayan Türk ordusunu iki tümene indirip tamamen yok etmesinin beklendiği aktarılmıştır. Ankara’nın

Yunanlılar tarafından ele geçirilip geçirilmeyeceği kesin olmamakla birlikte o zamana kadar Yunan işgaline giren bütün toprakların sıkı şekilde korunacağı ve diplomatik mücadelenin sonuçlarının bekleneceği yazılmıştır (“Final Phase”, 1921, s. 10).

Yunan kaynaklarında yenilerek gerilemeye başlayan Türk ordusunun Sakarya'nın ötesine, Ankara'ya doğru, çekilmesi askeri harekâtın başarısı olarak gösteriliyordu. Fakat düşmanı takip etmek ve Ankara'yı Kemalistlerin elinde almak zaruri bir konu idi. Kışın yaklaşması ve yağmur mevsiminin başlaması ile bu takip hareketi gerçekleştirilememiştir. Yine de 100km. civarında demiryolu tahrip edilmiş, bölge kuvvetli bir Türk ordusunun barınabilmesi için gereken kaynaklardan arındırılmıştır. Böylece Ankara civarında bir boşluk oluşturulmuştur (Öztoprak, 2006, s. 121). Türk ordusunun da Sakarya gerisine çekilmesiyle Ankara risk altına girmişti.

TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa ve hükümet üyelerinin imzaladığı 22 Temmuz 1921 tarihli bir kararla meclisin Ankara'dan Kayseri'ye nakli söz konusu olmuştur. Bu karar şöyledir:

- Hükümetin Ankara'dan Kayseri'ye nakli, hareket zamanı gelinceye kadar Ankara'da çalışmaya devam etmesi kararlaştırılmıştır. Vekiller bu amaç doğrultusunda yanlarında tutacakları memurların dışındaki daire ve şubelerini hızlı bir biçimde Kayseri'de göreve hazır bir şekilde bulundurabilmek için şimdiden sevke yetkilidir.
- Bütün Vekaletler, Meclis Divanı Başkanlığı ve Ankara Belediyesi ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden birer üyeden oluşacak nakliye komisyonu Müdafaa-i Milliye Müsteşarı başkanlığında toplanıp Dahiliye Vekaletinden emir alacaktır.
- Bahsi geçen komisyon Pazartesi günü nakliyata başlayacak ve Kayseri'de daireler, meclis ve yabancı temsilciler için gereken binaları sağlamak, yollarda emniyet ve iaşeyi temin etmek için Ankara, Kırşehir ve Kayseri ile yol üzerindeki diğer kasabaların arabalarına görev vererek nakliyata tahsis edecek önlemleri alacaktır.

Mustafa Kemal Paşa tarafından bu belgenin altına düşülen notta alınan kararın meclis tarafından aynen kabul edilmediği, yalnız ailelerle fazla eşyaların nakledileceği, meclis ve hükümetin yeni bir karar alınıncaya kadar Ankara'da görevine devam edeceği belirtilmiştir (BCA, BKDB 3/30/17, 22/07/1921).

Türk ordusunun durumunu ve meclisin Kayseri'ye nakli konusunu müzakere etmek üzere TBMM'de yapılan oturumda ilk olarak Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa söz almıştı. Fevzi Paşa yaptığı konuşmada; Yunan ilerleyişinin iki koldan gerçekleştiğini aktarmıştır. Bunlardan birincisi Bursa üzerinden Eskişehir'e giden kol, ikincisi ise Uşak'tan Afyon'a giden koldu. Bu iki kol Seyitgazi üzerinde birleşmekteydi. Afyon yakınlarında dört gün şiddetli muharebeler cereyan etmiş, Seyitgazi üzerindeki direnişle birlikte geçen sürede ordunun bütün cephanesi ve askeri gücü Eskişehir hattına çekilmişti. Fevzi Paşa ordunun güven içerisinde hareket edebilmesi için Ankara'nın akıbetini düşünmemesi gerektiğini, Ankara'ya odaklanıldığında düşmanın da manevrasını bu yönde yaptığını ve Türk ordusunun hep Ankara'ya bağlı kalacağını söylemiştir. Ordu Ankara'dan bağımsız olarak Eskişehir'de güven içerisindeydi. Ordunun güvenliği ve emniyet içerisinde hareket edebilmesi için Heyet-i Vekile'de yapılan müzakerelerde TBMM'nin Kayseri'ye taşınmasını içeren yukarıdaki karar alınmıştır (TBMM GZC, 1921b, s. 99-107). Fevzi Paşa kendisine ait günlüklerde de bu kararın Heyet-i Vekile tarafından verildiğini not etmiştir (Hatemi, 2010, s. 11). Fevzi Paşa'nın konuşması TBMM'de infial yaratmış, birçok vekil söz almak istemiştir. Bunlardan Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey'in konuşması tarihe geçmiştir. Mustafa Bey Heyet-i Vekile'nin aldığı nakil kararının yanlış olduğunu, orduya aksi yönde tesir edeceğini öne sürmüştür. Meclisin kaçacağı haberlerinin halk arasında yayıldığını dile getiren Mustafa Bey, ordunun serbest bırakılması gerektiğini, ordunun şehir bekçisi değil istiklal bekçisi olduğunu vurgulamıştır. Yine meclisin gitmemesi gerektiğini belirterek, sadece halkın ve ailelerin serbest bırakılmasını, meclis üyelerinin savaşması gerektiğini söylemiştir. Son olarak meclisin Kayseri ya da Kırşehir fark etmeden nereye gitmesi lazımsa oraya yavaş yavaş taşınabileceğini eklemiştir.³ Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi ise meclisin varlığının hem içeriye hem de dışarıya gösterilmesi, vatan için gelen muhacirlerin düşünülmesi, mebus ailelerinin gitmesi için bir encümen kurulması gerektiğini söylemiştir. Karesi Mebusu Vehbi Bey de bunca felakete katlandıktan sonra meclisin dağılamayacağını savunmuştur. Diğer bir görüş ise Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey tarafından gündeme getirilmiş, Galip Bey meclisin gitmesiyle kalmasının bir farklılık arz etmeyeceğini, asıl meselenin meclisin nereye nakledileceğinin belirlenmesi olduğunu ifade etmiştir (TBMM GZC, 1921b, s. 99-107). Sonuç olarak TBMM görüşmelerinde iki konu

³ Mustafa Durak Bey ve meclisin nakil tartışmaları sırasındaki tutumu hakkında bkz. Emruhan Yalçın, E. (2011). Meclis'in Kayseri'ye Nakli Tartışmaları ve Mustafa Durak (Sakarya) Bey. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 48, 893-909.

üzerinde fikir birliği olduğu görülmüştür. Birincisi Ankara'yı harp etmeden düşmana bırakmamak, ikincisi ise yenilginin sorumlularını bulmaktı (Atay, 1980, s. 298). Özellikle Mustafa Durak Bey'in konuşması meclis üzerinde etkili olmuş ve nakil meselesinden bir süreliğine vazgeçilmiştir (Turan, 1998, s. 250-251; Tosun, 2020, s. 585).

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili Fevzi Paşa imzasıyla Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya gönderilen telgrafta TBMM'deki müzakerelerin neticesinden bahsedilmiştir. Bu telgrafta meclisin ağırlıklarının Kayseri'ye gönderilmesi fakat meclisin kendisinin gerekirse daha sonra nakledileceği kararı bildirilmiştir. Ayrıca milletin orduya karşı beslediği sarsılmaz güven ve şükranı askerlere iletmek için 139 numaralı "Orduya bir heyet izamına dair" karar alınmıştır ("Orduya bir heyet izamına dair", 1921, s. 1). Asılsız dedikodular ile ara sıra sarsılan kamuoyuna ordumuzun sağlamlığı ve gücünü bizzat görerek anlatmak da bu heyetin görevlerindendi ("Belge No: 2523", 1993, s. 130; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 533; Hatemi, 2010, s. 811). TBMM'nin meclisin naklinin aksine karar vermesi ve bu kararında direnmesi cepheye gönderdiği heyetten aldığı bilgilerle de destek bulmuştur. Söz konusu heyet cephenin durumunu yakından inceleyecek, cephe kumandanı ve ileri gelen komutanlarla temas ederek maddi ve manevi ihtiyaçları tespit edecek ve elde ettiği sonuçları ayrıntılı bir raporla meclise sunacaktır (Arıkoğlu, 1961, s. 237).

30 Temmuz 1921'de TBMM yeniden toplanmış ve Fevzi Paşa düşmanın planları ve olası sonuçları konusunda mebusları bilgilendirmiştir. Buna göre düşmanın yapacağı hamleyle Türk ordusunun kuzeye ya da güneye atılarak ikiye bölünmesi ihtimali vardı. Bu nedenle TBMM'nin istendiği vakitte hızlıca nakledilebilmesi için ağırlıklarının daha gerilere taşınmasına başlanmıştır. Karesi Mebusu Basri Bey meclisin son dakikaya kadar kurtuluş ümidinden vazgeçmek istemediğini tam aksine geri gitmek yerine İzmir'e ya da Balıkesir'e doğru ilerlemek istediğini söylemiştir. Basri Bey'e göre meclisin nakli kalmasından daha büyük felaketti. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'de meclisin ister Ankara'da ister Polatlı da nerede olursa olsun ordunun başında olduğunu vurgulamıştır. Son olarak Malatya Mebusu Lütfi Bey ise konuyu daha geniş bir perspektiften değerlendirmiştir. Lütfi Bey ordunun serbest hareket etmesinin sağlanması gerektiğini, ordunun meclisi korumasının buna engel olacağını ifade etmiştir. Halk üzerinde an az tesirle meclisin nakledilebilmesi için hükümetin duruma tam hâkim olduğu bir zamanın

seçilmesi, Ankara'dan bireysel değil toplu olarak gidilmesi şarttı. Tüm bu müzakereler sonucunda onaylanan takrime göre;

- İlk önce ailelerin, ikinci olarak ise eşyaların zaptiyelerle gönderilmesi, hükümet ve meclisin ise mümkün olduğu kadar faaliyetine devam etmesi,
- Lüzum görülmesi ve zaruret haline dönüşmesi halinde Mustafa Kemal Paşa'nın durumu Heyet-i Ali'ye bildirmesi ve arzdan sonra gerek duyulursa yeni bir karar alınması kararlaştırılmıştır (TBMM GZC, 1921c, s. 116-127).

Ayrıca Ankara'nın askeri açıdan stratejik noktalarında siperler kazılacak ve şehrin müdafaası için hazırlık yapılacaktır. Savaşılmadan Ankara'nın terk edilmesi düşünülmemiştir. Yine de tedbir amacıyla resmi evrakın ve ağırlıkların Kayseri'ye nakledilmesi konusunda hükümet serbest bırakılmıştır (Arıkoğlu, 1961, s. 237; Mango, 2017, s. 373).

TBMM'deki mebuslar arasından seçilen heyette Konya Mebusu Vehbi Hoca, Karesi Mebusu Balıkesirli Vehbi Bey, Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur, İzmir Mebusu Mahmut Esat gibi isimler yer almıştır. Bu heyetin hazırladığı raporda ordunun durumunun perişan olduğu, işgal altına giren yerlerden gelenlerin ailelerini kurtarmak için firar ettiği, birçok askerin süngüsünü kaybettiği, yiyecek sıkıntısı çekildiği fakat maneviyatlarının sağlam olduğu belirtilmiştir. Yine rapora göre cephe kumandanı tarafından 15 gün içerisinde 15 binlik bir askerin takviye gönderilmesi halinde Sakarya hattının müdafa edilebileceği, bunun yapılamaması durumunda daha da geriye çekilmek lazım geldiği ifade edilmişti. TBMM heyetinin bu raporu üzerine Ankara'nın sonuna kadar savunulması, Ankara tepelerinde siper kazılması için Mersin Mebusu Albay Selahattin Bey'in görevlendirilmesi, meclis içerisinde mebus olarak çalışan kumandanların derhal cepheye gönderilmeleri, ihtiyaç duyulan 15 bin kişilik kuvvetin en hızlı şekilde cepheye ulaştırılması için askerlik şubelerine yetkili birer mebus yollanması kararlarına varılmıştı (Arıkoğlu, 1961, s. 239; Mango, 2017, s. 374).

TBMM'de yapılan müzakerelerde meclisin Ankara'dan nakli konusu kabul edilmemişti fakat tamamen de gündemden çıkmış değildi. 22 Ağustos'ta TBMM'de yapılan gizli oturumda Fevzi Paşa söz almış ve meclisin Kayseri'ye naklolunacağını söylemiştir. Düşmanın yeni bir saldırıya başlaması halinde Ankara'nın 15 günde tehdit altına girebileceğini ifade eden Fevzi Paşa, ilk önce Meclisin ağırlıklarının gönderilmesini önermiştir. Buna göre müzakere çoğunluğunu sağlamak için gerekli olan meclis üyeleri Ankara'da kalacak, diğer kısım ise Kayseri'deki meclis binasını

ve salonlarını temin etmek üzere gidecekti. Eğer herhangi bir tehlikeli durum ortaya çıkmazsa da meclis yerinde yani Ankara'da kalacaktı. Bu şartlar altında yapılacak işlemlerin bir hafta içerisinde bitirilmesini, ailelerin ve ağırlıkların taşınması teklif edilmiştir. Fevzi Paşa'dan sonra söz alan Erzurum Mebusu Salih Efendi icap eden zabitan ve memurların Yahşihan'a gönderilebileceğini söylemiş, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ise meclisin naklinin ordunun talimatıymış gibi gösterilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Saruhan Mebusu Necati Bey de aile sahibi olan mebusların önden gitmesi gerektiğini, nakliye ve iskan komisyonları gibi üç ayrı komisyon kurmak lüzumunu belirtmiştir. Fevzi Paşa'nın da bahsettiği komisyonların görevi nakliye aracı temin etmek, yolculuk sırasında iaşeyi sağlamak ve iskan sorununu çözmek olarak aktarılmıştır (TBMM GZC, 1921a, s. 221-225).

Savaşın gidişatına göre meclisin nakli konusu 26-27 Ağustos 1921 gecesi yeniden ortaya çıkmıştır. Bu sefer bizzat Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa'ya yazılan yazıda meydan muharebesinin Ankara'ya kadar ulaşması ihtimalinden söz edilmiştir. Bu ihtimale karşı meclisin, hükûmetin ve Ankara'da kalması uygun olmayanların Ankara'dan çıkarılması doğru bir tedbir olacaktır. Meclis ve hükûmetin ilk aşamada Yahşihan üzerinden Keskin'e oradan da ihtiyaç olması halinde Kayseri'ye nakli zaruri idi. Mustafa Kemal Paşa nakil işlemlerinin iki gün içerisinde yani 29 Ağustos akşamına kadar mutlaka bitirilmesini istemiştir. Bu nakil işlemlerinin yanı sıra Ankara'nın güvenliği için alınacak tedbirleri de Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa üstlenecekti ("Belge No: 32, 2013, s. 169). Mustafa Kemal Paşa bu telgrafın hemen ardından bir telgraf daha çekmiş ve durumu açıklama gereği duymuştur. Bu telgrafa göre Yunan kuvvetlerinin genel taarruzu bütün gece sürmüştü ve devam etmekteydi. Bu taarruz sonucunda Türk ordusunun Üçüncü ve Dördüncü grup mevzilerinden önemli miktarda kayıplar yaşanmıştı. Eğer düşman aynı şiddetle muharebe etmeye devam ederse Türk birliklerinin buldukları hattan kademe kademe Ankara'ya kadar çekilmesi gerekecekti ("Belge No: 32-1", 2013, s. 171).

TBMM'nin taşınması haberi bazı kesimler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Şehrin Müftüsü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi ve memleketin ileri gelenleri toplu halde Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmişti. Bu ziyarette hepsi Ankara'nın terk edilip kendilerinin Yunanlıların eline bırakılmamasını istemişler, para isteniyorsa para verebileceklerini, asker isteniyorsa eli silah tutan herkesin muharebeye hazır olduğunu söylemişlerdir. Gözleri yaşlı olan bu grup Mustafa Kemal Paşa'ya şereflerini ve namuslarını kurtarması için adeta yalvarmışlardır. Yunan işgali

altındaki bölgelerde yaşayan Türklerin akıbetinin kendi başlarına da gelmesinden korkmuşlardır (Arıkoğlu, 1961, s. 237-238). Başka bir tepki de 28 Temmuz'da Keskin'den gönderilen bir telgrafla alınmıştı. TBMM üyelerinden birçok kişinin Ankara'dan kaçması yol üzerindeki Keskin'de dikkat çekmişti. Gelecek için ümitleri sarsılan ve beklenen direniş ve dayanışmayı göremeyen halk, ciddi bir durum varsa vatanın ve dinin korunması için 7'den 70 yaşına kadar cepheye gitmeye hazır olduklarını bildirmiştir. Telgraf sahipleri kurtuluş ve selametin geride değil ileride olduğunu düşünüyorlardı. Mustafa Kemal Paşa Polatlı'da kendisine ulaşan bu telgrafa verdiği cevapta; TBMM üyelerinden izinli olanların dışında ayrılan olduğuna inanmadığını, ayrılmak için bir neden olmadığını, düşmana ağır kayıplar verdirildiği için Yunan kuvvetlerinin bir haftadır Eskişehir'den doğuya gelemediğini söylemiştir. Türk ordusu tarafından düşman karşısında zafer elde edilmesinin beklendiği, aslı olmayan haberlerle kamuoyunun zarar görmesine izin verilmemesini istemiştir (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 534; Yalçın, 2011, s. 903). Nitekim bu haberler abartılarak yayılıyor ve halkı telaşa düşürüyordu. İstanbul Hükümeti de Anadolu'da bu durumdan faydalanıp propaganda çalışmaları yürütmüştür. Bu propagandalar sonucunda da isyanlar, çete faaliyetleri ve soygunlar ortaya çıkmıştır (A. Ağaoğlu, 2010, s. 158). Cephedeki ağır durumdan yararlanan Milli Mücadele'ye muhalif kesimler halkın ve ülkenin geleceğinin padişahın eline verilmesini istemiştir (Şamsutdinov, 1999, s. 258). Ayrıca hükümet merkezinin Ankara'dan Kayseri'ye taşınacağı haberleri Sarıkamış'a da ulaşmış buradaki Rus konsolosluğu 28 Temmuz'da Doğu Cephesi Komutanlığından konuyla ilgili bilgi istemiştir. Konsolosluga verilen yanıtta hükümet merkezinin taşınmasını gerektirecek herhangi bir durum olmadığı bildirilmiştir (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1995, s. 132).

Sakarya Muharebesi'nin başlangıcından sonra cepheye çok ağır çarpışmalar vuku bulmuştur. Mecliste askeri harekât hakkında bilgi vermekle görevlendirilen Hüsrev Gerede'nin aktardığına göre bazı günler mebusların cepheden gelen haberleri dinlemeye takati kalmamış oluyordu. Kendisine kazanma olasılığının sorulduğunu söyleyen Hüsrev Bey, bu soruya gerçekte umudun yüzde on olduğunu bilmesine rağmen yüzde elliden aşağı cevap vermediğini ifade etmiştir. Nihayetinde Mustafa Kemal Paşa'nın "Hatt-ı Müdafaa Yoktur, Sath-ı Müdafaa Vardır" sözüyle memleketin her köşesinin savunulacağı ilan edilmiştir. Sonuç olarak savaşın seyri Türklerin lehine dönmüş ve 13 Eylül 1921'de zafer kesinleşmiştir (Önal, 2003, s. 222). Meclisin nakline ise daha sonra Fevzi Paşa'nın Haymana'da kaldığı evde

harita başında yapılan değerlendirmeler sonucunda gerek görülmemiştir (Özakman, 2005, s. 401).

Amerikan Basınında TBMM'nin Nakledileceği Yer Meselesi

Eskişehir'in kaybedilişi ve karşı taarruzun başarısızlıkla sonuçlanması Türk birliklerinin Sakarya'nın gerisine çekilmesini zorunlu kılmıştı. Başarısızlığın etkisi ve şehrin güvenliğinden duyulan endişelerle Ankara'nın boşaltılması düşüncesi ortaya çıktı. Bu düşünce hem sivil halkın hem de ordunun üzerinde olumsuz tesirler yaratmıştı. Yunan kuvvetleri çekilen Türk ordusunu takip edebilseydi belki de Sakarya'nın gerisinde dahi kuvvetli bir savunma yapılamayabilirdi (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 511). Nitekim bir gazete haberine göre ordunun Sakarya gerisine çekilmesi, bir yenilgi durumunda ordunun güvenliğinin sağlanması için kuzeydeki dağlara veya Kastamonu vilayetinin doğusuna çekilmesine olanak sağlayacaktı. Haberde her ne kadar böyle bir hamle Ankara'yı açıkta bırakacak olsa da Mustafa Kemal Paşa'nın Eskişehir'i terk ettiği gibi gerekirse Ankara'yı da terk etme niyetinde olduğu ileri sürülmüştür ("Final Phase", 1921, s. 10). Türk kaynaklarında ilk günden beri Meclis'in taşınacağı yer olarak Kayseri'de karar kılındığı kesindir. Fakat yabancı basında ısrarla Sivas'a taşınacağı konusunda haberler yapılmıştır. TBMM'de konunun görüşüldüğü gün olan 23 Temmuz tarihli bir Amerikan gazetesinde Türklerin Ankara'dan 230 mil uzakta olan Sivas'a doğru kaçtığı yazılmıştır. Habere göre Ankara yolu üzerindeki Türklerin takip edildiği, Yunan uçaklarının geri çekilen Türkleri bombaladığı ve Yunan kuvvetlerinin şehre giden demiryolu hattına paralel olarak ilerlediği belirtilmiştir ("Turkish Flee Angora", 1921, s. 1). Aynı haberler sonraki günlerdeki gazetelerde de yer almıştır ("Turks Suffer Enormous Loss", 1921, s. 4; "Seek Aid From Germany", 1921, s. 19; "Sivas, New Temporary Capital Asiatic Turkey", 1921, s. 12; "Turks Quit Angora", 1921, s. 5; "Kemalist Evacuating Angora", 1921, s. 8). Sivas hakkında da bilgi veren Amerikan basını bu şehrin dağlık platolardan oluşmasına rağmen yaylalarında yetişen tahılların ve vadilerinde yetişen meyvelerin ülkenin geri kalanının beslenmesi için yardımcı olduğunu aktarmıştır. Yine bakır, demir, kömür ve diğer değerli madenler yönünden de Sivas zengin bir kent olarak görülüyordu. İlginç bir durum da gazete haberinin manşetinde Türklerin Sivas'a dönmekle 7. yüzyıldaki sınırlarına geri döndüğünü söylemesidir ("Government Moves Back 7 Centruies", 1921, s. 4). Bu durumdan Türklerin Anadolu'daki varlığının sorgulandığı anlaşılmaktadır.

Meclisin Sivas'a değil de Kayseri'ye taşınacağı haberleri ancak Ağustos ayı içerisinde Amerikan basınına yansımıştır ("Turks to Retire", 1921, s. 10; "Turkish Government is Moves to Caesarea", 1921, s. 2.; Turkish Gou't Transferred to Caesarea", 1921, s. 1). Türklerin savaş malzemelerini demiryoluyla daha gerilere gönderdiği fakat bütün otomobillerin, arabaların ve diğer malzemelerin uygun bir demiryolu hattı inşa edilmeden kurtarılabilmesi şüpheli olduğu yazılmıştır ("Say Kemal's Forces Are Fleeing Angora", 1921, s. 17). Buna rağmen Kemalist Hükümetin Ankara'dan Kayseri'ye kadar bütün arşivlerini, devlet depolarını ve makinalarını başkentini kesin olarak boşaltılması kararına uygun olarak kaldırdığı aktarılmıştır. Bu hazırlıklara bakıldığında Türk milliyetçilerinin Ankara'nın batısında "son bir hendek" açmaları pek mümkün görülmemiştir. Mustafa Kemal'in politikası; orduyu olabildiğince korumak, kayıplardan kaçınmak ve Yunanlılar ilerleme kaydettikçe iletişim mesafelerinin uzamasıyla zayıflayacaklarını düşünmek olarak tahmin ediliyordu ("Fresh Greek Advance", 1921, s. 1). Hatta Amerikan Dış İşleri kaynaklarına göre Türkler Ankara önlerindeki son savunma hattı olan Sakarya hattında dahi Yunanlılara karşı bir tavır sergileme niyetinde değildi ("Turkish Nationalists Are Evacuating Angora", 1921, s. 2). Stratejik açıdan Kemalistlerin planları ne kadar sağlam olursa olsun Ankara'daki halkın moralinin feci durumda olduğu iddia edilmiştir. İlgili habere göre bu durumun bir nedeni de Yunanlıların gerçekleştirdiği hava bombardımanlarıydı. Yine de yetkililer Türk milliyetçilerinin en sonunda başarılı olma ihtimali konusunda iyimserdi ("Turkish Ready to Leave Angora", 1921, s. 5). Öyle ki Kâzım Karabekir Paşa'nın Ankara'ya gelişi Türk milliyetçilerinin başkentleri önünde inatla direnme niyetinde olduklarının açık bir göstergesi olarak sayılıyordu. Doğu cephesinden takviye aldıktan sonra saldırıya da geçebilirlerdi ("The Nationalists' Plan", 1921, s. 8). Nitekim İngiliz gazetelerinden aktarılan bir habere göre Türkler Ankara'yı büyük muharebelerden önce tahliye etmeyecekti. Bu amaçla da şehre hâkim mevkilere Rusya'dan alınan ağır toplardan mühim bir miktarı yerleştirilmiştir. Birlikler savaşarak Ankara istikametine çekilmeye devam edecekti ("Ankara Büyük Muharebattan Evvel Tahliye Edilmeyecektir", 1921, s. 1). Son olarak Yunan kaynaklarına yansıyan bilgilerde ise Amerikan basınından farklı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın merkezini Konya'ya çekeceği istihbaratı aktarılmıştır (Öztoprak, 2006, s. 121).

Gitmekle Kalmak Arasında Ankara'daki Durum

Ankara şehri sıradan bir şehir olmanın ötesinde Türk milletinin geleceğinin belirlendiği, işgale karşı bağımsızlık için direnişin merkezi olan, Padişah ve Halife'yi kurtaracak yegâne güç odağı olarak ortaya çıkmış bir şehirdir. Ali Fuat Paşa Ankara'yı "Mücadele'nin başından beri Millicilerin adeta Kâbesi" olarak nitelemiştir. Zafere inanmakta zorluk çekenler güçlerini buradan almıştır (Cebesoy, 2010, s. 541). Gerçekten de Türk hükümetinin merkezi olan Ankara'nın işgali önemli bir gelişme olacaktı. Fakat Türklerin mücadeleyi bırakacağı fikri Yunanlıların yanılığlarından birisidir. Özgürlük ve bağımsızlık tutkusuyla yaşayan Türk milletinin Ankara, Sivas hatta Kayseri'nin elden çıkmasıyla bile tek bir nefer kalıncaya dek mücadelesini sürdüreceği düşünülüyordu (Miralay Mehmet Arif Bey, 1987, s. 76). Bu düşünce şekli Sakarya'nın doğusuna çekilen Türk kuvvetlerinin olası bir yenilgi halinde Kızılırmak'a kadar geri alınabileceğini fakat mücadeleye devam etmekten taviz verilmeyeceğini göstermektedir (Tansel, 2019, s. 106). Savaşın gidişatının kötü olduğu sadece duyulan ve kulaktan kulağa yayılan haberlerden değil devamlı Ankara'ya taşınan yaralılardan da anlaşılıyordu. Trenler devamlı istasyona yaralı taşıyor ayrıca muharebelerin olduğu taraflardan da birçok göçmen ve firari Ankara'ya geliyordu. Nihayet Kütahya, Eskişehir ve Afyon'un düşman işgaline uğradığı haberi şehre ulaşmış ve bu haber büyük bir telaş ve paniğe yol açmıştır (A. Ağaoğlu, 2010, s. 158; İleri, 2021, s. 335). Sakarya Meydan Muharebesinin 15. gününde Ankara'nın içi cepheden gelen yaralılarla dolmuştur (Karaosmanoğlu, 1980, s. 131).

Ankara çok büyük ve zengin bir şehir değildi. Bu nedenle çok sayıda insanın göç edebilmesine uygun yeterli vasıta da bulunmuyordu. Bu durumu anlatan en iyi örneklerden biri olayın yaşandığı sıralarda Ankara'da olan Yakup Kadri Bey tarafından aktarmıştır. Bir süredir Ankara'da bulunan Ziya Gökalp Diyarbakır'a, Ahmet Ağaoğlu ise Erzurum'a doğru yola çıkmıştı. Ziya Bey markası bilinmeyen bir arabanın içinde kilitleri kapanmadığı için iple bağladığı birkaç bavulla seyahat ediyordu. Ahmet Bey ise klasik bir kağıda yatağını serip uzanmıştı. Ankara'daki son nakil vasıtası olan Tefik Hadi'nin atı ise yolculuk esnasında ölmüştü. Yakup Kadri'nin deyimiyse Ankara'da "bir uyuz eşek" bile küheylan kadar değerli hale gelmiştir. Fakat buna rağmen kimse gitmekten geri durmuyordu. Hava bombardımanları başladığı zaman ikinci bir göç dalgası ortaya çıkmış fakat şehirde kağı, at, eşek gibi hiçbir nakil vasıtası kalmamıştır. Bütün şehirde sadece Kızılay'a ait olan üç yaylı araba kalmıştır. Dönemin Kızılay Başkanı olan İsmail Besim Paşa

da yakın bir zamanda herkesin Kayseri'ye gitmek zorunda kalabileceğini söylemiştir (Karaosmanoğlu, 1980, s. 128-132). Diğer bir örneğe tanınmış komutanlardan İzzettin Paşa'nın eşinin yanında iki çocuğuyla Ankara'dan gitmek istediği fakat parasızlıktan gidememesidir. İzzettin Paşa'nın eşi Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istemiş, Mustafa Kemal Paşa da ona cebindeki paranın tümü olan 50 lirayı vermiştir (Mango, 2017, s. 374).

Atlı, arabalı, kağnılı konvoylar perişan halde bir taraftan Dikmen-Gölbaşı üzerinden Kırşehir ve Kayseri yönüne, diğer taraftan Elmadağ-Kırıkkale üzerinden Çorum ve Sivas istikametine gidiyordu (Aydemir, 1993, s. 480). Eşyalar arabalara yüklenmiş, kadınlar eşyaların üzerine oturmuş (Rıza Nur, 1967, s. 828), erkekler ise arabaların yanında yürüyorlardı (Özakman, 2005, s. 218). TBMM üyesi olan mebuslar da sivil halk gibi endişe içerisindeydi. Çoğu kırsal kesimlerde ve şehir dışındaki bağlıklarda oturan mebuslar şehre gelmiş, kimisi ailesini önden Sivas'a ya da Kayseri'ye göndermiştir (Karaosmanoğlu, 1980, s. 128). Meclis Başkanlığı birinci kâtibi Fahri Bey, meclisten Emin, M. Ali, Ali Rıza, Hazım, Zafer ve Ekrem Beyler ve aileleri Kayseri'ye ilk gidenler arasındaydı (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 534). Beylerin, devlet adamlarının ve mebusların göç haberleri köylere kadar ulaşmış ve paniğin artmasına sebep olmuştur. Köylüler giden üst sınıftan insanların farkındaydı ve kendileri de gitmek için hazırlık yapıyordu. Diğer yandan şehir kaçaklarla dolmuştur (Adıvar, 1998, s. 11; Kinross, 2014, s. 325).

Ankara'nın terk edilmesinin yaratacağı ekonomik sorunlar da vardı. Rıza Nur mecliste yaptığı bir konuşmada Ankara'nın boşaltılması sonucunda Konya ile bağlantının kesileceğini, elde kalan Kastamonu'daki ormanların karın doyurmayacağını belirtmiştir. Erzurum ve Trabzon'un ise zaten Birinci Dünya Savaşı sırasında harap olduğunu köy bile kalmadığını ifade etmiştir. Böylece geriye sadece Sivas'ın kaldığını, elde kalan zahirenin belki Sivas, Erzurum ve Kastamonu'yu geçindirebileceğini fakat nakliye araçları meselesinin nasıl çözüleceğini sormuştur. Dolayısıyla Rıza Nur'a göre kaynakların kuruyacağı ve kaynaklar kuruyunca ordunun dağılacağı aşikârdı. Bu sonuç halkta ümitsizlik yaratacaktı (TBMM GZC, 1921ç, s. 132-138). Ankara'nın nakledileceği haberleri Malta adasında sürgünde bulunan Rauf Orbay'a kadar ulaşmıştır. Rauf Bey alınan haberler nedeniyle etrafında kimsenin neşesinin kalmadığını, böyle zamanlarda insanda memlekette olma isteğinin uyandığını ifade etmiştir (Orbay, 1993, s. 43).

Milli Mücadele sırasında Ankara sembolik bir merkez durumuna dönmüştür. Şehrin geleceği kazanılacak zafere göre belirlenecekti. Geride kalan her şey her an Kayseri'ye gidecekmiş gibi hazırlanmıştı. Yerel halk kerpiçten yapılmış evlerinde ve çarşıdaki küçük dükkânlarında kendi kabuğuna çekilmişti. Acil ihtiyaçlar için otele dönüştürülmüş bazı binaların koridorlarına sıra sıra karyolalar dizilmişti. Burada toplanan mebuslar ve memurlar yer bulamadığı için küçük küçük gruplar halinde yatıyordu. Rütbesi ne olursa olsun herkes eşit şartlar içinde, eşit haklara göre yaşamını sürdürmek zorundaydı. Herkes aynı mahrumiyet ve aynı sıkıntıları paylaşıyordu. Memleketi kurtarma sevdası bütün yoklukların unutulmasını sağlıyor hatta manevi bir güç veriyordu. O dönemde Ankara'daki insanların yaygın ve yadırganmayan kıyafeti başta kalpak, ayakta ise külot ve dolak yani pantolon ve tozluk idi (Uran, 2008, s. 133-134).

Ankara ve Kayseri'de Yapılan Hazırlıklar

Hükümet TBMM'yi nakletme kararını verdikten sonra Ankara ana baba gününe dönmüştür. Meclis görüşmelerinin dışarı sızması neticesinde aileler Çankırı, Kırşehir, Kayseri gibi illere gitmeye çalışıyordu (Özakman, 2005, s. 2018). Anadolu'nun doğusuna doğru gerçekleşen bir göç vardı. Meclis heyecan içindeydi ve nakil kararına karşıydı (S.Ağaoğlu, 2018, s. 137; İnan, 2009, s. 148). TBMM'de bu karara direnilmesi fakat meclis ağırlıkları ve arşivlerin taşınması konusunda hükümetin serbest bırakılmasıyla hummalı bir çalışma başlamıştı. İlk olarak arşivlerin taşınmasına başlanmış bu dosyalardan bir kısmı yollarda zayi olmuştur (Rıza Nur, 1967, s. 828; Şapolyo, 1958, s. 422; Kızıllırmak, 2012, s. 140). Bakanlıkların memurları, arşivleri, eşyaları Kayseri'ye yollanmış, Ankara'da sadece bakanlar ve uygun gördükleri birkaç memur kalmıştır. Ankara'ya gelen yaralıların hastanelerin dolmasından ötürü boşalan bakanlık binalarına yerleştirilmeye başlanması ile bakanlar da ailelerinin Kayseri'ye gitmesiyle boşalan şahsi evlerinde birlikte çalışmaya başlamıştır (Karaosmanoğlu, 1980, s. 131-132). Öyle ki Adliye Vekili Refik Şevket Bey ile İktisat Vekili Celal Bey eski bir evin küçük bir odasında üstleri boş iki ayrı masada önlerine konmuş bir sandalye ile çalışmışlardır. Aynı evin ince bir tahta ile bölünmüş başka bir kısmında da İzmir mebusu Enver Bey kalmıştır (Uran, 2008, s. 133).

Ankara boşaltılırken bütün yatılı öğrenciler de Kayseri'ye nakledilmiştir. Lise Müdürü Nafi Atuf Bey öğrencilere Kayseri'ye nakil olunacağını bildirmiştir. At arabası olmadığı için nakil kağnılarla gerçekleşmiştir. Hazırlanan kağnı arabalarında yatak ve yorganlar üst üste serilmiş, okulun gerekli olan eşyaları

yüklenmiş, öğrenciler içinse merkepler ayarlanmıştır (Velidedeoğlu, 1971, s. 14, 140-141). Yunus Nadi'nin Anadolu'da Yenigün Gazetesi de matbaasını Kayseri'ye taşımış Eylül ayından itibaren burada yayımlanmaya başlamıştır. Böylece Ankara'da tek gazete olarak Hâkimiyet-i Millîye kalmıştır (Özakman, 2005, s. 304). 1 Eylül 1921-7 Ekim 1921 tarihleri arasında Kayseri'de basılan Anadolu'da Yenigün savaşın Türklerin lehine bitmesi sonrasında yeniden Ankara'ya dönmüştür (Kösedağ, Temel ve Kara, 2021 s. 941). Yine haftalık yayımlanan ve Mehmet Akif'in de yazarlığını yaptığı Sebilürreşad da Kayseri'ye taşınmıştır (Kars, 1999, s. 97).

Kayseri'nin yeni hükümet merkezi olması fikri ilk kez Balkan Savaşları sırasında düşmanın İstanbul'a yaklaşması üzerine ortaya çıkmıştır. Kütahya-Eskişehir muharebelerinin kaybedilmesi ile de yeniden Kayseri gündeme gelmiştir. Kayseri'ye yapılacak göçün sorunsuz bir şekilde gerçekleşebilmesi için yukarıda bahsi geçen ve 22 Temmuz'da hükümet üyelerinin imzaladığı kararın bir benzeri de TBMM tarafından 24 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa imzasıyla verilmiştir. 1091 sayılı bu belgede Kayseri'de toplanacak olan Meclis'in müzakere salonu, sekreteryası ve diğer ihtiyaçlarının sağlanması için görevlendirilen isimler belirtilmiştir. Bunlar; TBMM üyeleri olan Konya Mebusu Hacı Bekir Efendi, Kayseri Mebusu Rıfat Bey, Yozgat Mebusu Feyyaz Ali Bey, Muş Mebusu Mahmut Said Bey, Kütahya Mebusu Haydar Bey idi. Bu görevlilerin seyahat, girişim ve hazırlıkları ile başvurularını kolaylaştırmak konularında bütün askeri ve sivil görevlilere talimat verilmiştir. Hükümet yol üzerinde bulunan Dişikitli, Katil İlyas denen eşkıyaların yakalanması için de talimat vermiş ve küçük bir müfrezeyle başlarında iki mülazım ile birlikte bölgeye göndermiştir (Kars, 1999, s. 92-96). Aynı güvenlik endişesi Ankara içinde ortaya çıkmış Mustafa Kemal Paşa TBMM Meclis Muhafız Taburunun ve 3. Süvari Tümeninin ilk fırsatta Ankara'ya gönderilmesini istemiştir (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 548).

İlk iş olarak Kayseri'de bir meclis binası bulunması gerekiyordu. Bunun için Kayseri Lisesi binasının en uygun yer olduğuna karar verilmiş ve üzerine "Türkiye Büyük Millet Meclisi" levhası yerleştirilmiştir. Tahtadan imal edilen bir kürsü de hazırlanmıştır (Kars, 1999, s. 96; Turan, 1998, s. 250-251; Yalçın, 2011, s. 903). TBMM'ya ait basım aletleri de Kayseri'ye gelmek üzere yola çıkarılmıştır (Tansel, 2019, s. 107). Aslında bu bina Ankara'dan gelecek olan lise öğrencilerinin yerleştiği bir yerdi (Velidedeoğlu, 1971, s. 145). Eğer meclisin buraya taşınması gerçekleşmiş olsaydı muhtemelen öğrencilerin başka şehirlerdeki liselere taşınması gündeme gelecekti. Buraya taşınan lise öğrencilerinin ihtiyaçları Kayseri Belediyesi tarafından

karşılanmıştır. Kayseri Mutasarrıfı Ethem Bey de şehre gelen mebus ailelerinin yerleştirilmesi ile ilgilenmiştir. Birçok bakanlık Kayseri'ye taşınmıştır (Kars. 1999, s. 96). Kayseri'nin nüfusu artmış, fakat Ethem Bey'in gayretleriyle kimse sokakta bırakılmamıştır (Arıkoğlu, 1961, s. 249).

Sakarya Muharebesi'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Kayseri'ye gidenler geri dönmeye başlamıştır. Bu sefer de dönüş yolunun güvenliği sorunu ortaya çıkmıştır. Dağa çıkan birçok eşkiya çetesi yol boyunca gelip gidenleri yağmalıyor ve eziyet ediyordu. Mebus ailelerinin güvenli bir şekilde geriye getirilmesi için Haşim Kaptan komutasında 40 kişilik bir süvari ekibi oluşturulmuştur. Daha sonra bu gruba katılan Hasan Efe'nin 20-30 kişilik grubuyla birlikte mebus aileleri Kayseri'den Ankara'ya geri dönebilmiştir (Kars, 1999, s. 97-98).

Sonuç

Yeni Türk devletinin merkezinin Ankara olması Milli Mücadele'nin başlarında ön plana çıkmış bir amaç değildi. Aksine milli kuvvetlerin amacı halifeyi ve padişahı kurtarmak olarak lanse edilmişti. Bu da merkezin hâlâ İstanbul'da kalabileceğinin göstergesiydi. Fakat Misak-ı Milli'nin onaylandığı son Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması ve İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgal edilmesiyle Ankara önem kazanmaya başladı. Demiryolu hattının üzerinde bulunan Ankara, Misak-ı Milli sınırlarının neredeyse tam ortasında, her yöne yakın olan konumuyla savaşın komuta merkezi haline geldi. Ülkenin kalanını yönetecek olan TBMM burada açıldı ve hükümet de bu meclisten seçildi. Bütün bakanlık binaları, önemli devlet kurumları Ankara'da oluşturulurken, demiryoluna sahip oluşu askeri açıdan da hem insan hem de mühimmat taşınması esnasında fayda sağlıyordu. Yunan kuvvetlerinin Ankara'yı ele geçirmesi Milli Mücadele'nin bütün kutsiyetine, kararlılığına ve bağımsızlık ümidine büyük bir darbe olacaktı. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrası Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in Yunanlıların eline geçmesi Ankara'yı büyük bir risk altına sokmuştu. Amerikan basını nedeni bilinmeyen, muhtemelen yanlış bir istihbaratla, meclisin Kayseri'ye değil Sivas'a taşınacağı konusunda günlerce yayın yapmış, doğru yerin Kayseri olduğunu ancak Ağustos ayında haberleştirebilmiştir. Defalarca haber konusu yapılan TBMM'nin nakli meselesinde Yunanlıların zaferi ön planda tutulmuştur, Ankara'nın düşeceği öngörülmüştür. Bu sırada Türk ordusu Sakarya'nın doğusuna çekilmiş, doğudan batıya olan yönünü askeri manevralarla kuzeyden güneye doğru çevirmek zorunda kalmıştı. Böylece hükümet tarafından Ankara'nın korunmasının zorlaştığı düşünülüp TBMM'nin Kayseri'ye nakledilmesi kararı alındı. Kararın ertesi günü

olan 23 Temmuz 1921'de TBMM'deki müzakerelerde yer alan mebuslar hükümetin kararına direnerek Kayseri'ye gitmeme fikrinde birleştiler. Bu karara göre sadece meclisin evrak, arşiv ve ağırlıkları ile aileler Kayseri'ye gönderilecekti.

Meclisin taşınacağı haberlerinin dışarıda duyulmasıyla Ankara'dan doğuya ve kuzeye doğru büyük bir göç başlamıştır. Bu göç hareketi şehirdeki nakil vasıtalarının tükenmesiyle sonuçlanmış, fakat bu vasıta kıtlığı göçü durdurmamıştır. Özellikle Yunan uçaklarının bombalamalarından sonra ikinci bir göç dalgası daha başlamıştır. Bu sırada Ankara'daki nakil ve güvenlik işlerini kontrol altında tutabilmek için komisyonlar oluşturulmuş, çeşitli askeri birimler de şehre getirilmiştir. Öte yandan Kayseri'de ise lise binası meclis oturumları için hazırlanmış, Ankara'dan gelecekler için çeşitli konutlar tahsis edilmiş ve iaşeleri sağlanmıştır. Temmuz sonlarındaki gizli Meclis oturumlarında kabul edilmeyerek sönümlenen nakil meselesi Ağustos sonlarında cephelerdeki gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından yeniden gündeme getirilmiş fakat uygulama aşamasına geçilemeden Türk ordusunun zafer haberi gelmiştir. Sakarya Muharebesinin kazanılması ile Lozan Barış Antlaşması görüşmelerine kadar nakil konusu rafa kaldırılmıştır.

Kaynakça

- Adivar, H. E. (1998). *Türkün Ateşle İmtihanı*. 3, Ankara: Cumhuriyet Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (2010). *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Ağaoğlu, S. (2018). *Kuvayı Millîye Ruhu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ankara Büyük Muharebattan Evvel Tahliye Edilmeyecektir. (1921, 31 Temmuz) *İkdam*, s. 1.
- Arıkoğlu, D. (1961). *Hatıralarım*. İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.
- Atay, F. R. (1980). *Çankaya*, İstanbul: Bateş.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *Tek Adam: Mustafa Kemal (1919-1922)*, 2. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Belge No: 2523, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 42(95), Ocak 1993, 130.
- Belge No: 32, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 62(131), Temmuz 2013, 169.
- Belge No: 32-1, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 62(131), Temmuz 2013, 171.
- Cebesoy, A. F. (2010). *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Temel Yayınları.

- Erim, N. (1953). *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Final Phase. (1921, 8 August). *The Daily Telegraph*, s. 10.
- Fresh Greek Advance. (1921 8 August). *The North Star*, s. 1.
- Gazi Mustafa Kemal (2020). *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Gökçen, S. (2016). Milli Mücadele’de Yunan İşgallerinin Genel Karakteri, *CTAD*. 12(23), 89-111.
- Government Moves Back 7 Centruies. (1921, 6 August) *The Brooklyn Citizen*, s. 4.
- Hatemi, N. (2010). *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Önal, S. (Yay. haz.). (2003). *Hüsrev Gerede’nin Anıları*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- İleri, T. (2021). Lozan Konferansı Öncesinde TBMM’nin Ankara Dışına Taşınmasına İlişkin Meclis’te Yapılan Tartışmalar, *Atatürk Yolu Dergisi*, 69, 328-342.
- İnan, A. (2009). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1980). *Vatan Yolunda*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Kars, Z. (1999). *Milli Mücadele’de Kayseri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kemalist Evacuating Angora. (1921, 27 July). *The Guardian*, s. 8.
- Kızılırmak, A. (2012). *Askeri ve Siyasi Yönleriyle Kazım Özalp*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Kösedag, M. S., Temel, M. ve Kara, S. (2021). Milli Mücadele Dönemi Kayseri Basını. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8(2), 931-958.
- Lord Kinross. (2014). *Atatürk Bir Milletın Doğuşu*. (N. Sander, Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Mango, A. (2017). *Atatürk Modern Türkiye’nin Kurucusu*. (F. Doruker, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Miralay Mehmet Arif Bey. (1987). *Anadolu İnkılabı Milli Mücadele Anıları*. İstanbul: Arba Yayınları.

- Nur, R. (1967). *Hayat ve Hatıratım*. 3. İstanbul: Altındağ Yayınevi
- Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, 2. İstanbul: Emre Yayınları.
- Ordunya Bir Heyet İzamına Dair. (22 Temmuz 1921). *Karar No: 139*, s. 1
- Özakman, T. (2005). *Şu Çılgın Türkler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Öztoprak, İ. (2006). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Say Kemal's Forces Are Fleeing Angora. (1921, 18 August). *The New York Times*, s. 17.
- Seek Aid From Germany. (1921, 26 July). *The Kansas City Star*, s. 19.
- Sivas, New Temporary Capital Asiatic Turkey. (1921, 3 August). *The Miami News*, s. 12.
- Şamsutdinov, A. M. (1999) *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*. (A. Behramoğlu, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Şapolyo, E. B. (1958). *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*. İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi.
- Tansel, S. (2019), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BCA (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi). Fon Kodu: BKDB. Kutu No: 3, Gömlek No: 30, Sıra No: 17, Tarihi: 22/07/1921.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1974). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi II nci Cilt 4 ncü Kısım*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1994). *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 1.Kısım*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1995). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi II nci Cilt 5 inci Kısım I. Kitap*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1999). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi II nci Cilt 2 nci Kısım*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları.

- The Nationalists' Plan. (1921, 12 August). *The Western Daily Press*, s. 8.
- Tosun, U. U. (2020). Milli Mücadele Dönemi'nde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin Bunları Çözme Kararlılığı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 569-588.
- Turan, Ş. (1998). *Türk Devrim Tarihi*, 2. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Turkish Flee Angora. (1921, 23 July). *The York Dispatch*, s. 1.
- Turkish Gou't Transferred to Caesarea. (1921, 16 August). *The Journal*, s. 1.
- Turkish Government is Moves to Caesarea. (1921, 17 August). *Omaha World-Herald*, s. 2.
- Turkish Nationalists are Evacuating Angora *The Evening Sun*, 09.18.1921.
- Turkish Ready to Leave Angora. (1921, 8 August). *The Guardian*, s. 5.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Cerideleri (TBMM GZC)*. (02.08.1921a). Devre: 1, Cilt: 1, İçtima: 2, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Cerideleri (TBMM GZC)*. (23.07.1921b). Devre: 1, Cilt: 2, İçtima: 2, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Cerideleri (TBMM GZC)*. (30.07.1921c). Devre: 1, Cilt: 2, İçtima: 2, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Cerideleri (TBMM GZC)*. (02.08.1921ç). Devre: 1, Cilt: 2, İçtima: 2, Ankara.
- Turks Quit Angora. (1921, 27 July). *Daily Herald*, s. 5.
- Turks Quitting Ismid Area; Rout Seems Compete. (1921, 28 July). *The Montreal Star*, s. 4.
- Turks Suffer Enormous Loss. (1921, 26 July). *Nashville Banner*, s. 4.
- Turks to Retire. (1921, 8 August). *The Daily Telegraph*, s. 4.
- Uran, H. (2008). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Velidedeoğlu, H. V. (1971). *Milli Mücadele Anıları*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Yalçın, E. (2011). Meclis'in Kayseri'ye Nakli Tartışmaları ve Mustafa Durak (Sakarya) Bey. *Atatürk Yolu Dergisi*, 48, 893-909.

Yaman, A. E. (1990). Milli Ordudan Düzenli Orduya. *Atatürk Yolu Dergisi*, 2(24). 377-401.

Summary

The Turkish National Struggle went through many phases over a period of about three years. The struggle, initially carried out by irregular military units, later entered a more serious phase with the establishment of regular armies. The Turkish army had gained victory in the First and Second Inonu Battles while the Greek forces were successful in the Kütahya-Eskişehir Battles. Especially the defeat of Turks in the Kütahya-Eskişehir Battles brought the National Struggle to a critical point. The army was torn between protecting Ankara, where the National Assembly was located, and carrying out the manoeuvres that required it to be on the appropriate front to win the war. The retreat of the Turkish forces to the east of Sakarya River would mean leaving Ankara undefended and letting the Greek army to advance to this region. Recognizing the gravity of the situation, the Turkish Grand National Assembly hosted a discussion on the issue on July 22. As a solution, the government proposed to move the Turkish Grand National Assembly from Ankara to Kayseri. Thus, the army, which did not have to protect Ankara, could move freely. However, this suggestion was met with intense opposition, especially from Erzurum MP Mustafa Durak Bey, and it was ultimately rejected. The congress, yet, decided to relocate the families of the deputies, the Assembly documents, and archives. Most of the members of the Assembly stated that they needed no protection by the army and that they could fight to the last. With the Greek forces advancing to Sakarya instead of Ankara, the debates on the transfer of the Assembly ceased for a while. But, towards the end of the Battle of Sakarya, the issue of transfer reappeared on the agenda when Ankara got under threat again. Mustafa Kemal Pasha ordered Refet Bele, the Minister of National Defense, to move the Grand National Assembly of Turkey by August 29. According to this order, the Assembly was to be moved to Keskin via Yahşihan in the first stage. In case of need, it was to be transferred from there to Kayseri.

The retreat of the Turkish army provided the Greek forces with great confidence. The Greeks felt assured that they would soon capture Ankara. The news regarding these developments spread all over the world and were frequently covered in the American media as well. While the American press reported that the Turkish troops were retreating with great losses, it also announced to its readers that the Turkish Grand National Assembly would be relocated from Ankara and the city would be evacuated. However, the American media assumed that the Assembly would be transferred to Sivas instead of Kayseri. The city of Sivas was mentioned in most of the news reports in July, while Kayseri, the actual place where the Assembly would be transferred to was would not be referred to till August. Likewise, while according to some news in American media, the Turkish forces lacked the power to counterattack and would retreat towards Kastamonu if Sivas could not be held, others stated that Ankara would be defended thanks to the heavy artillery coming from Russia.

Along with the news that the Turkish Grand National Assembly would move out of Ankara, the arrival of the wounded and fugitive soldiers caused panic in the city. Thinking that the situation on the fronts was deteriorating, the local population began to migrate eastward. Among those who migrate were some statesmen, members of parliament and prominent figures. There were no means of transportation in Ankara available anymore, and people started to set out on foot. Ministry buildings were evacuated and allocated for the treatment of the wounded soldiers. It was decided that ministers and a few officials would stay in the city until the last moment. While Ankara was in a state of panic, preparations were also underway in Kayseri. Kayseri High School was chosen as the new parliament building; a dais was set up, and the families of civil servants who migrated were resettled in the city of Kayseri.

Ultimately, following the Kütahya-Eskişehir battles, the Turkish army, which now changed its strategy from defending the line to defending the territory, started an attack in Sakarya. Meanwhile, there was still uncertainty regarding the situation of Ankara. The issue

of the evacuation of Ankara and the transfer of the Turkish Grand National Assembly was not only a military or political decision, but it also reveals the socio-economic conditions of the period. This paper deals with the events surrounding this issue, which also attracted the attention of Western states, by utilizing archival documents, newspapers, and memoirs among other sources.